

AFET YÖNETİM DÖNGÜSÜNDEKİ ANA TERİMLER

Sümeyye Kahraman¹, Erkan Polat², Burak Korkmazıyrek³

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Fak, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Isparta: sumeyyekahraman1994@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1827-4520

²) Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Fak, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Isparta: erkanp555@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-8103-8753

³) Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Fak, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Isparta: burak_korkmazıyrek13@outlook.com, ORCID ID: 0000-0002-9889-7199

Özet

Afetler 21. yüzyılın en büyük sorunlarından biridir. Tüm dünyada afetler mücadele edilmesi gereken bir yapı olarak görüldüğünden çözümü için birçok model/döngü ortaya konulmuştur. Genelde kabul gören ana döngü sırasıyla; risk ve zarar azaltma, hazırlık, müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılanmadır. Bu döngü içerisinde kullanılan terimler afet-öncesi, afet-anı ve afet-sonrasında yapılması gerekenleri ifade etmekte, ancak terminolojide hangi terimin neden önceliklendirildiği ya da nerede yer aldığı/alması gerektiği ile ilgili çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle çalışmada amaç, “risk, risk değerlendirmesi, tehlike, tehdit, maruz kalabilirlik, zarar görülebilirlik, önleme, azaltma, hazırlık, risk yönetimi, afet, felaket, müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılandırma, kriz yönetimi” terimlerini kökenleri ve tanımlarıyla beraber inceleyerek terimlerin arasındaki etimolojik ve semiyolojik ilişkiyi ve hangi aşamada kullanılması gerektiğini net olarak ortaya koymaktır. İncelenen terimlerin Türkçe kökenleri Etimoloji Türkçe, Nişanyan Sözlük, İngilizce kökenleri Online Etymology Dictionary ve Merriam-Webster’den alınmıştır. Terimlerin tanımlamaları için ise AFAD ve UNDRR sözlükleri temel olarak ele alınmış, anlamın uluslararası yazındaki diğer tanımları için de birçok kaynaktan yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda, afet döngüsünde yer alan terimlerin kökenleri ile günümüzde kullanılan anlamlarının birebir örtüştüğü, bazı terimlerin tanımları yüzeysel anlam ifade etse de kökenlerine inildiği zaman aslında terimin anlamı daha net ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Riski, Afet Döngüsü, Afet Yönetimi, Felaket, Kriz

MAIN TERMS IN THE DISASTER MANAGEMENT CYCLE

Abstract

Disasters are one of the biggest problems of the 21st century. Since disasters are seen as a structure that must be dealt with all over the world, many models/cycles have been put forward for its solution. The generally accepted main cycle is; risk and damage reduction, preparedness, response, recovery and reconstruction. The terms used in this cycle express what needs to be done before, during and after the disaster, but studies on which term is prioritized and why or where it should/should be included in the terminology are insufficient. Therefore, the aim of the study is to define the terms with their origins and definitions: "risk, risk assessment, hazard, threat, exposure, vulnerability, reduction, prevention, preparedness, risk management, disaster, catastrophe, response, recovery, crisis management". The aim is to clearly reveal the etymological and semiological relationship between the terms and at what stage they should be used by examining them together. The Turkish origins of the terms to be examined were taken from Etymology Turkish, Nişanyan Sözlük, English origins from Online Etymology Dictionary and Merriam-Webster. AFAD and UNDRR dictionaries have been taken as the basis for the definitions of terms, and many sources have been used for other definitions of meaning in the international literature. As a result of the study, it has been revealed that the origins of the terms in the disaster cycle and their meanings used today overlap.

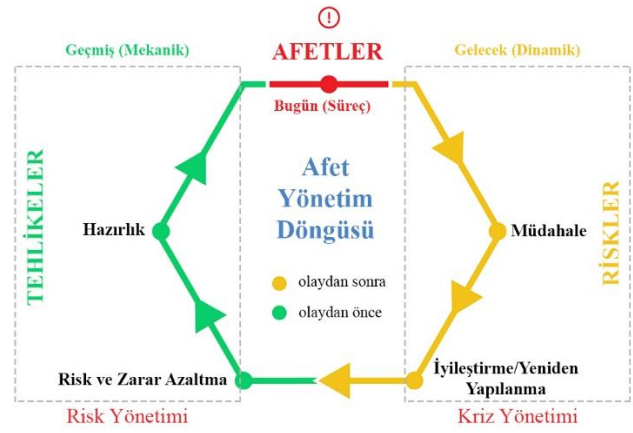
Keywords: Disaster, Disaster Risk, Disaster Cycle, Disaster Management, Catastrophe, Crisis

1. Giriş

Afetlerle mücadelede uluslararası yazında ilk olarak ağırlıklı kullanılan süreçlerin afet-sonrası müdahale ve iyileştirme aşamaları olduğu görülür, fakat afet-sonrası mücadelenin olumsuz etkilerini azaltmada etkili olamadığı görülmüş, bunun üzerine özellikle 1990'lı yıllardan itibaren geleneksel afet yönetimi anlayışında köklü değişiklikler yaratan uluslararası afet politikaları ön plana çıkmaya başlamıştır. 11 Aralık 1987 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1990'ları "Uluslararası Doğal Afetleri Azaltma On Yılı (International Decade for Natural Disaster Reduction)" olarak belirlemiştir (UN General Assembly, 1987). Bu on yılın arkasındaki temel fikir, bir yandan afetlerin katlanması ve kayıp artışı, diğer yandan afetlerden kaynaklanan kayıpların azaltılması için bilimsel ve mühendislik bilgisinin varlığıdır. 1994 tarihinde ise Japonya'nın Yokohama kentinde Birinci Dünya Afet Azaltma Konferansı (First World Conference on Disaster Reduction) düzenlenmiş, "afet önleme, hazırlıklı olma, hafifletme ve yardımın" daha güvenli bir dünya inşa etmek ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek için gereken temel önlemler olduğu üzerine çıktıkları olmuştur (IDNDR, 1994). 2000'de ise BM Genel Kurulu, Uluslararası Afet Azaltma Stratejisini (ISDR) uygulamaya karar vermiş ve sekreterlik kurmuştur. Japonya'nın Kobe kentinde İkinci Dünya Afet Azaltma Konferansı'nda Hyogo Çerçeve Eylemi (2005-2015) (UNISDR, 2005) ile ulusların ve toplulukların afetlere karşı direncinin oluşturulması vurgulanmış ve çalışmalara başlanmıştır. 2015'te 3. Birleşmiş Milletler Afet Riskini Azaltma Konferansı'nda resmi çıktı olan Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi (2015-2030), yeni afet risklerini önlemek ve mevcut afet risklerini azaltmak için dört öncelik belirlemiştir (UNISDR, 2015): (i) Afet riskini anlamak; (ii) Afet riskini yönetmek için afet riski yönetişimini güçlendirmek; (iii) Dirençlilik için afet azaltmaya yatırım yapmak ve; (iv) Etkili müdahale için afete hazırlıklı olma ve kurtarma, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma ile iyileştirme.

Türkiye'de ise afet yönetimi uluslararası ölçeğe paralel ilerlemiş ama asıl dönüm noktası 1999 Marmara Depremi olmuştur. Bu olaydan sonra Türkiye Afet Yönetimi Sistemi yeniden sorgulanmaya başlanmış, yeni yasal düzenlemeler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu süreçte çok sayıda kanun, yönetmelik, kanun hükmünde kararname, tebliğler ve genelgeler çıkartılmıştır. Ancak bu belgelerin büyük çoğunluğu afet sonrası iyileştirme ve yeniden yapım/onarım aşamalarını ilgilendiren konular üzerine yoğunlaşmıştır. Son zamanlarda ise güncel uluslararası afet yönetim döngüsü ile paralel ilerlenmeye başlanmıştır.

Küresel olarak kabul gören afetlerde ana döngü sırasıyla; afet-öncesinde "risk ve zarar azaltma, hazırlık", afet-anında "acil durum müdahalesi", afet-sonrası "müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılanma" dır. Bu nedenle çalışmada amaç, afet-öncesi, afet-anı ve afet-sonrası süreçlerinde kullanılan terimlerin kökenleri ve tanımlarıyla beraber inceleyerek terimlerin arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır (Şekil 1). Bu sayede birçok disiplin kendi alanlarında çalışırken hangi terimin, hangi süreçte neden ele alınması gerektiğini daha net olarak kullanılabilecektir.

Şekil 1. Afet Yönetim Döngüsünde Yer Alan Terimler (Kadioğlu, 2011'den yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

2. Yöntem

Çalışmada afet yönetim döngüsü içerisinde yer alan terimlerin kökenleri ve anlamlarıyla birlikte detaylı incelemeler yapılmıştır. Bu terimler "risk, risk değerlendirmesi, tehlike, tehdit, maruz kalabilirlik, zarar görülebilirlik, önleme, azaltma, hazırlık, risk yönetimi, afet, felaket, müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılandırma, kriz yönetimi" dir. Bazı terimler yakın anlamlı olmalarından dolayı birbirleriyle sık sık karıştırılmaktadır; bu yüzden etimolojik ve semiyolojik çözümleme yapılması bu karmaşıklığı azaltacaktır.

Bunu gerçekleştirmek için, temelde iki Türkçe (Etimoloji Türkçe, Nişanyan Sözlük) ve iki İngilizce (Online Etymology Dictionary, Merriam-Webster) ana veri tabanından anahtar terimler aranarak terimlerin kökenleri detaylı biçimde incelenmiştir.

Terimlerin anlamları ve tanımlamaları için ise AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) tarafından yapılan "Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri

Sözlüğü” ve “2009 UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction” başlıklı yayının UNDRR (The United Nations Office for Disaster Risk Reduction) tarafından güncellenmiş “*online sözlük (online glossary)*” temel alınmış, terimlerin uluslararası yazındaki diğer tanımları için de birçok farklı kaynaktan yararlanılmıştır.

AFAD tarafından yapılan sözlük, Türkiye’de afet döngüsünde yer alan terimlerin anlamlarını en iyi açıklayan, Türk Dil Kurumu tarafından benimsenen yazım ve sözlük bilimi kurallarına uygun olan, afetlerle ilgili çalışmalar yapan kamu kurum ve kuruluşlarından, sivil toplum örgütlerinden ve özel sektörden sözlüğe katkı sunduran, farklı disiplinlerden uzman ve akademisyenlerin katılımıyla oluşturulan, Türkiye’deki afet yönetimi konusunda çıkmış tüm yasal mevzuat taranarak buradaki terim ve tanımlarından yararlanan önemli bir kaynak olduğundan dolayı seçilmiştir.

UNDRR tarafından yapılan sözlüğün seçilme nedeni ise, afet riski azaltma kavramları “Açık Uçlu Hükümetlerarası Çalışma Grubu (The Open-Ended Intergovernmental Working Group)” tarafından sürekli güncellenmesi, küresel bir ortak dil ortaya konulmaya çalışılması ve uluslararası atıflarda ise en çok bu sözlüğe atıfta bulunulmasıdır. UNDRR sözlüğü afet riski azaltma kavramlarının ortak bir şekilde anlaşılmasını ve kullanılmasını teşvik etmeyi ve yetkililerin, uygulayıcıların ve halkın afet riskini azaltma çabalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

3. Afet-Öncesindeki Ana Terimler

3.1. Risk ve Zarar Azaltma (*Risk and Damage Reduction*)

Risk

Türkçe ve İngilizce yazımı aynı olan “**risk**” kelimesinin kökeni Fransızca *risque* "tehlike, risk" sözcüğünden gelmektedir. Fransızca sözcük İtalyanca aynı anlama gelen *rischio* sözcüğünden alıntıdır (Online Etymology Dictionary, 2021). Bu sözcüğün kökeni ise belirsizdir.

AFAD’a (2021) göre risk “bir olayın belirli koşul ve ortamlarda doğurabileceği can, mal, ekonomik ve çevresel gibi değerlerin kaybının gerçekleşme olasılığı”, UNDRR’ye (2021) göre kısaca “tehlike, maruz kalma, savunmasızlık” olarak tanımlanabilir. Afet riski, afet tehlikesinin gelecekte gerçekleşmesi ile insanlara ve insanların çevresine zarar verme durumuna bağlı ortaya çıkabilecek kayıp olasılığıdır (Kadioğlu, 2008b). En basit şekliyle afet riski, üç bileşenin bir fonksiyonudur (World Bank, 2014):

$$\text{Risk} = \text{Tehlike} \times \text{Maruz Kalabilirlik} \times \text{Zarar Görebilirlik}$$

Afet riski, genellikle ölçülmesi zor olan farklı potansiyel kayıp türlerini içermektedir. **Risk değerlendirilmesi** yapılarak hâkim tehlikeler ve nüfus ve sosyoekonomik gelişme modelleri hakkında bilgi sahibi olunabilir, afet riskleri değerlendirilebilir ve haritalanabilir.

Risk değerlendirmesinin genel süreci kısaca şu şekilde özetlenebilir (AS/NZS, 2009) (bkz. Şekil 1):

- ✓ Zarar verme potansiyeline sahip tehlikeleri ve risk faktörlerini belirlemek (tehlike tanımlama),
- ✓ Bu tehlikeyle ilişkili riski analiz etmek ve değerlendirmek (risk analizi ve risk değerlendirmesi),
- ✓ Tehlikeyi ortadan kaldırmak için uygun yolları belirlemek ve riski kontrol etmek (risk kontrolü).

Tehlike (*hazard*)

Riski ortaya çıkaran faktörlerden birisi olan “**tehlike**” teriminin Türkçe kökeni Arapça *hkk* kökünden gelen *tablukat* *تهلكة* sözcüğünden gelmektedir. Arapça *halak* *هلاك* “mahvolma, helak olma” sözcüğünün mastarı olarak kullanılmaktadır (Nişanyan Sözlük, 2021). İngilizcesi olan “**hazard**” kelimesinin ise kökensel belirsizliği vardır. 1300’lerde Eski Fransız zar atma oyununun adı, “zarla oynanan şans oyunu” olan “hasard, hasart” dan veya İspanyol zar oyunundan “talihsiz bir kart veya zar atma”, veya Arapça *az-zabr* “ölüm” den geldiği düşünülmektedir. Ayrıca bu Fransızca kelime muhtemelen “zar” veya “zarlardan biri” anlamına gelen Arapça *az-zabr*’dan ödünç alındığını da düşündürmektedir. Anlam kısaca Fransızcada “kumar şansı” na, ardından “yaşamdaki şanslara” dönüşmüştür (Online Etymology Dictionary, 2021; Merriam-Webster, 2021).

En genel tanımı ile “büyük zarar veya yok olmaya yol açabilecek durum” (TDK, 2015) olan tehlikenin anlamı AFAD’a (2021) göre “belirli bir zaman veya coğrafyada ortaya çıkarak yaşamı tehdit eden, toplumun sosyoekonomik düzen ve etkinliklerine, doğal çevreye, doğal, tarihi ve kültürel kaynaklara zarar verme potansiyeli olan doğa, teknoloji ya da insandan kaynaklanan fiziki olay ve olgu” olarak tanımlanmaktadır. UNDRR’ye (2021) göre ise “can kaybına, yaralanmaya veya diğer sağlık etkilerine, mal hasarına, sosyal ve ekonomik bozulmaya veya çevresel bozulmaya neden olabilecek bir süreç, olay veya insan etkinliği”dir.

Burada **tehdit** terimini de incelemekte fayda vardır. **Tehdit** kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *hdd* kökünden gelen *tabdid* تهديد (korkutma, tehdit etme) sözcüğünden gelmektedir (Etimoloji Türkçe, 2021). İngilizcesi olan **“threat”** kelimesinin kökeni ise Eski İngilizce *þrapa*’dan (kalabalık, ordu, baskı, zorlama, güç, şiddet, tehdit) gelmektedir (Online Etymology Dictionary, 2021). 12. yüzyıl öncesinde “threat” kelimesinin “kötülük, yaralama veya zarar verme niyetinin ifadesi” anlamında kullanıldığı da düşünülmektedir (Merriam-Webster, 2021).

Maruz Kalabilirlik (Exposure)

Riski ortaya çıkaran faktörlerin içerisinde yer alan **maruz** kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *ʾrd* kökünden gelen *maʾrūd* “1. Arz olunan, yoluna çıkan, sunulan, 2. Bir şeye veya etkiye açık olan” anlamı taşımaktadır (Etimoloji Türkçe, 2021). İngilizcesi olan **“exposure”** kelimesinin kökeni ise “expose + -ure” den gelmekte, 1600’lerde “halka açık sergi”, 1660’larda “güneş veya hava durumu ile ilgili durum”u ifade etmektedir (Online Etymology Dictionary, 2021).

AFAD’a (2021) göre maruz kalma/kalabilirlik “afet bölgelerinde ve riskli üretim alanlarında yer alan insanların, yapıların ve sistemlerin, potansiyel kayıp tehdidi altında bulunması” olarak tanımlanmaktadır. UNDRR (2021) de benzer anlamda “tehlikeye açık alanlarda bulunan insanların, altyapının, barınmanın, üretim kapasitelerinin ve diğer somut insan varlıklarının durumu” olarak tanımlamıştır.

Maruz kalabilirlik için değerlendirmede toplumsal unsurların (insanlar, arazi kullanımları, altyapılar, ekonomik ve doğal kaynaklar) bir tehlikeye maruz kalma yoğunluğu/haritaları çıkarılabilir. Örneğin, bir tayfun sırasında kaç evin hangi hızdaki rüzgâra maruz kalacağını detaylandırabilir. Maruz kalabilirlik ile ilgili değerlendirmeler şimdiki ve geleceği analiz etmek için afet yönetimde önemli bir adımdır.

Zarar görebilirlik (Vulnerability)

Zarar kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *drr* kökünden gelen *darār* ضرار (hasar, ziyan) kelimesinden gelmektedir (Nişanyan Sözlük, 2021). İngilizcesi **“damage”** ise Eski Fransızca *damagier*’den (damage + -ier) (yaralanmadan kaynaklanan kayıp) gelmektedir (Online Etymology Dictionary, 2021). Zarar görebilirliğe karşılık gelen **“vulnerability”** ise Latince *vulnerare* (yaralamak, incitmek, sakatlanmak)’dan gelmektedir. Zarar görebilirlik bazı kaynaklarda savunmasızlık, güvenlik açığı, kırılabilirlik, hassasiyet gibi terimlerle ifade

edilmekte, çalışma kapsamında AFAD (2021) referans alınmıştır.

AFAD’a (2021) göre zarar “doğa, teknoloji ve insan kaynaklı olayların neden olduğu fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıpların tümü” olarak tanımlanırken zarar görebilirlik “değişik türdeki yapıların farklı büyüklüklerdeki afetler karşısında hasar görebilme eğilimi veya bir yapının var olan bir tehlikeden görebileceği hasarına ilişkin ölçü” olarak tanımlanmaktadır. UNDRR’ye (2021) göre ise “bir bireyin, bir topluluğun, varlıkların veya sistemlerin tehlikelerin etkilerine duyarlılığını artıran fiziksel, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörler veya süreçler tarafından belirlenen koşullar” olarak ifade edilmektedir.

Wisner ve ark. (2003) zarar görebilirlik terimini, bireyin ya da belirli bir topluluğunun, bir afetin etkileri ile baş edebilme, afete karşı direnebilme ve afetin ardından normal duruma geri dönebilme kapasitesini etkileyen durum olarak ifade etmektedir.

Azaltma (Reduction)

Azaltmanın Türkçe kökeni taranan veri tabanlarında bulunamamıştır. İngilizcesi **“reduction”** olan kelimenin kökenleri ise Orta İngilizce **“reduccion”**, Eski Fransız **“reduction”**, Latince **“reductio, reductionem”** den türemiştir (Online Etymology Dictionary, 2021).

UNDRR (2021)’ye göre afetlerde azaltma “tehlikeli bir olayın olumsuz etkilerinin azaltılması veya en aza indirilmesi”dir. Tehlikelerin, özellikle de doğal tehlikelerin olumsuz etkileri genellikle tam olarak önlenemez, ancak boyutları veya ciddiyeti çeşitli stratejiler ve eylemlerle önemli ölçüde azaltılabilir.

Önleme (Prevention)

Önlemenin Türkçe kökeni taranan veri tabanlarında bulunamamıştır. İngilizcesi **“prevention”** olan kelimenin kökenleri ise Latince **“preventio, praevēnīre** (tahmin eylemi)”den türemiştir. “Önleme veya engelleme” eylemi olarak kullanılan bu terim 15. yüzyılda kullanılmaya başlamıştır (Online Etymology Dictionary, 2021).

AFAD’a (2021) göre önleme “risklerin etkilerini önlemek veya azaltmak için yapılan çalışma, tedbir”. UNDRR’ye (2021) göre de kısaca “afet risklerinden kaçınmak için faaliyetler ve önlemler” olarak tanımlanmaktadır. Önleme ile (yani afet önleme), tehlikeli olayların potansiyel olumsuz etkilerinden kaçınılabilir ve savunmasızlığı ve maruz kalabilirlik azaltılabilir. Örneğin; sel risklerini ortadan kaldıran barajlar veya setler, yüksek riskli bölgelerde arazi

kullanım düzenlemeleri, aşı ile önlenabilir hastalıklar yer alabilir.

3.2. Hazırlık (*Preparedness*)

Hazırlık kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *hadr* kökünden gelen *hādīr* حاضر “hazır olan, huzurda bulunan” sözcüğünden (Etmoloji Türkçe, 2021). İngilizcesi “*preparedness*” ise prepare + -ness köklerinin birleşimidir. “*Prepare*” ise Orta Fransızca’dan “prae- PRE- + parāre” eklerinden “tedarik etmek, sağlamak, hazır hale getirmek” anlamı taşımaktadır (Online Etymology Dictionary, 2021).

AFAD’a (2021) göre hazırlık kısaca “afete hazırlık” olarak geçerken UNDRR’nin (2021) geniş tanımına göre ise “hükümetler, müdahale ve kurtarma kuruluşları, topluluklar ve bireyler tarafından olası, yakın veya mevcut afetlerin etkilerini etkili bir şekilde tahmin etmek, bunlara müdahale etmek ve bunlardan kurtulmak için geliştirilen bilgi ve kapasitelerdir”.

Afetlere hazırlık ile toplulukları afete hazırlayarak, etkili bir müdahale ve iyileşme sağlanabilir, planlar geliştirilerek, toplulukları ve kuruluşları eğiterek afetlerin şiddetini azaltılabilir. Erken uyarı ve iletişim süreçlerinin oluşturulması ve sürdürülmesi için hazırlıklı olma önemlidir. Hazırlık, etkilenen insanların tahliye edilerek güvenli bir yere gitmeleri için zaman vermenin yanı sıra acil durum yöneticilerinin plan yapmalarına da yardımcı olmaktadır (Rovins ve ark., 2015).

Acil müdahale edilebilmesi için hazırlık aşamasında ve afet sonrası müdahalede tahliye ve uyarı da çok önemlidir. Bu nedenle bu terimlerin anlamlarına da bakmakta fayda vardır.

UNDRR’ye (2021) göre **tahliye** “insanları ve varlıkları korumak için tehlikeli bir olay meydana gelmeden önce, meydana gelirken veya sonrasında geçici olarak daha güvenli yerlere taşımak” olarak tanımlanmaktadır. **Uyarı** ise “bir tehlike tehdidi altındaki bireylerin, toplulukların ve kuruluşların, zarar veya kayıp olasılığını azaltmak için uygun ve yeterli sürede hazırlanmasını ve hareket etmesini sağlamak için zamanında ve anlamlı uyarı bilgileri üretmek ve yaymak için gereken kapasite seti” olarak tanımlanmaktadır (Rovins ve ark., 2015).

3.3. Risk Yönetimi (*Risk Management*)

Risk yönetimi kısaca olası zarar ve kaybı en aza indirmek için sistematik yaklaşım ve belirsizliği yönetme uygulamasıdır. Tehlikelerin olumsuz etkilerini ve afet olasılığını azaltmak için stratejileri, politikaları ve iyileştirilmiş başa çıkma kapasitelerini uygulamak için

idari direktifleri, kuruluşları ve operasyonel becerileri ve kapasiteleri kullanmanın sistematik sürecidir (Rovins ve ark., 2015).

Kadıoğlu (2011) “afet risk yönetimi”ni “koruma amacıyla tehlike ve riskin belirlenmesi, analizi ve değerlendirilmesi, imkân, kaynak ve önceliklerin tanımlanması, afet senaryolarının hazırlanması ve uygulama önceliklerinin belirlenmesi ile riskin azaltılabilmesi ve azaltılan riskin yönetilebilmesi için genel politika ve stratejik planlarla birlikte uygulama planlarının hazırlanması ve hayata geçirilmesi süreci” olarak tanımlamaktadır.

4. Afet-Anındaki Ana Terimler

4.1. Afet (*Disaster*)

Afet kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *āfat* آفة “bela, felaket, salgın hastalık” sözcüğünden gelmektedir (Etmoloji Türkçe, 2021). İngilizcesi olan “*disaster*” kelimesi ise Orta Fransızca “*désastre*” den ve Eski İtalyanca “*disastro*” kelimelerinden türetilmiştir; bu aslında Eski Yunanca azaltıcı önek *δυσ-* (dus-) “kötü” ve *ἀστυήρ* (aster), “yıldız” dan gelmektedir. Böylece Yunanca “kötü yıldız” betimlemesi gezegenlerin konumuna yüklenen bir felaketin astrolojik anlamından gelir (Liddell ve Scott, 1996; Etkin, 2015).

AFAD’a (2021) göre afet “toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay”. Yani kısaca afetin bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuç olduğunu belirtmektedir. UNDRR’ye (2021) göre ise “maruz kalma, savunmasızlık ve kapasite koşullarıyla etkileşime giren ve aşağıdakilerden bir veya daha fazlasına yol açan tehlikeli olaylar nedeniyle bir topluluğun veya bir toplumun işleyişinin herhangi bir ölçekte ciddi şekilde bozulması: insani, maddi, ekonomik ve çevresel kayıplar ve etkiler” olarak tanımlanmaktadır.

Kadıoğlu (2008a:6) da benzer tanımlamalar yaparak afeti, “insanlar, tabii ve kültürel kaynaklar için fiziksel, ekonomik ve sosyal veya çevresel kayıplar doğuran, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkileyen ve topluluğun yerel imkân ve kaynaklarını kullanarak üstesinden gelemeyeceği doğal ve insan kaynaklı herhangi bir olayın sonucu” olarak tanımlamaktadır.

4.2. Felaket (*Catastrophe*)

Felaket kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *falak* فلك “felek” sözcüğünden türetilmiş olup, “çark, yıldızların döner küresi, talih/baht” gibi anlamlar taşımaktadır (Etimoloji Türkçe, 2021). İngilizcesi olan “*catastrophe*” kelimesi ise Yunanca “*katastrophē*” (devrilme; ani bir son) kelimesinden gelmektedir. Kelime, Yunanca *katá* (aşağı) + *stréphō* (dönüş) kelimelerinden türemiştir (Online Etymology Dictionary, 2021). “*Catastrophe*” 1530'larda, “beklenenin tersine çevrilmesi” (özellikle bir dramada ölümcül bir dönüm noktası, olay örgüsünün sona ermesi) şeklinde geçmiştir (Merriam-Webster, 2021).

Küresel bağlamda 1600'lerin başında, “felaket” daha genel olarak mutsuz bir sonuç, afet veya yıkıcı bir son olarak kullanılmıştır. 18. yüzyılda ise depremler ve volkanik patlamalar gibi gerçekten yıkıcı olayları ifade etmek için yaygın olarak kullanılmıştır (Merriam-Webster, 2021).

FEMA'ya (2008; 42) göre felaket “nüfusu, altyapıyı, çevreyi, ekonomiyi, ulusal durumu ve hükümet işlevlerini ciddi şekilde etkileyen olağanüstü düzeyde kitlesel zayıflık, hasar veya aksamalarla sonuçlanan terörizm de dahil olmak üzere herhangi bir doğal veya insan yapımı olay” olarak tanımlanmıştır.

Öte yandan bir felaket, nüfusun ve altyapının çoğunu etkileyen geniş bir mekânsal etkiye sahiptir (Quarantelli, 1996; 2000). Bu nedenle, afet ve felaket tanımının yanı sıra her ikisini de içeren unsurlar, risk değerlendirmesi, hazırlık ve iyileşme konusunu anlamak için çok önemlidir.

Ünlü afet sosyoloğu E. L. Quarantelli, felaketleri afetlerden ayırmaya yardımcı olan 6 kriterden oluşan bir liste geliştirmiştir (Quarantelli, 2000):

-Felaketlerde, acil durum müdahale organizasyonlarının tesisleri de dahil olmak üzere, topluluk tarafından inşa edilmiş bir yapının çoğu veya tamamı etkilenir.

-Yerel müdahale ekipleri personel, tesis ve ekipman kayıpları nedeniyle normal rolleri üstlenemez;

-Herkes aynı olaydan etkilendiği için yakındaki ve hatta bölgesel topluluklardan yardım alınmaz;

-Günlük topluluk işlevlerinin tümü olmasa da çoğu keskin ve eşzamanlı olarak kesintiye uğrar.

-Haber kapsamının ulusal kuruluşlar tarafından daha uzun bir süre boyunca sunulması daha olasıdır.

-Ulusal hükümet ve en üst düzey yetkililer doğrudan dahil olur.

5. Afet-Sonrasındaki Ana Terimler

5.1. Müdahale (*Response*)

Müdahale kelimesinin Türkçe kökeni Arapça *dyl* kökünden gelen *mudāḫalat* مداخلة “araya girme, girişme, işine karışma” sözcüğünden gelmektedir (Etimoloji Türkçe, 2021). İngilizcesi “*response*” Eski Fransızca “*respon*” ve Latince “*responsum*” (cevap, çözüm) sözcüklerinden türemiştir (Online Etymology Dictionary, 2021).

AFAD'a (2021) göre müdahale “afet ve acil durumlarda can ve mal kurtarma, sağlık, iade, ibate, güvenlik, mal ve çevre koruma, sosyal ve psikolojik destek hizmetlerinin verilmesine yönelik çalışma. Afetin meydana gelmesi ile başlayan ilk evredir”. UNDRR'ye (2021) göre ise “bir afetten hemen önce, sırasında veya hemen sonrasında hayat kurtarmak, sağlık üzerindeki etkileri azaltmak, kamu güvenliğini sağlamak ve etkilenen insanların temel geçim ihtiyaçlarını karşılamak için alınan önlemlerdir”.

Müdahale örnekleri arasında seferberlik, kurtarma ve tahliye, tıbbi bakım gibi acil yardım, yiyecek ve su dağıtımı ve barınma yer almaktadır. Bu aşamanın öncesinde risk değerlendirmesi, afet müdahalesi için faydalıdır çünkü bir afette hangi kaynakların gerekli olacağını bilmek önemlidir (Rovins ve ark., 2015).

5.2. İyileştirme ve Yeniden Yapılanma (*Recovery*)

“İyileştirme”nin Türkçe kökeni taranan veri tabanlarında bulunamamıştır. İngilizcesi “*recovery*” olan kelimenin kökenleri ise Eski Fransız *recoverer* “geri dön, sağlığına kavuş, tedarik et, yeniden al” (11c.), Orta Çağ Latince *recuperare* “iyileşmek için” olan kelimelerden türemiştir (Online Etymology Dictionary, 2021).

UNDRR'ye (2021) göre iyileştirme “afetten etkilenen bir topluluğun veya toplumun geçim kaynakları ve sağlığının yanı sıra ekonomik, fiziksel, sosyal, kültürel ve çevresel varlıklarının, sistem ve faaliyetlerinin eski haline getirilmesi veya iyileştirilmesi” olarak tanımlanmaktadır.

Risk değerlendirmesi, iyileşmenin temel bir yönüdür çünkü yeniden geliştirmenin, felaketin tekrar etmesini veya diğer risklere ve tehlikelere maruz kalmanın artmasını önlemek için potansiyel risklerin anlaşılmasıyla sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesi önemlidir. İyileştirme, bir felaketin ardından sürdürülebilir yeniden kalkınmayı teşvik etmek için eylemlerin uygulanmasıdır (Rovins ve ark., 2015).

5.3. Kriz Yönetimi (*Crisis Management*)

Türkçe “**kriz**” ve İngilizce “**crisis**” kelimelerinin kökeni Fransızca *crise* “buhran” kelimesinden gelmektedir. Eski Yunanca *krisis*, *krit- xplois*, *xpvt-* (1. yargı, hüküm, 2. hastalığın dönüm noktası) sözcüğünden alıntı olan kelime *krinō xpivw* (yargılamak, hüküm vermek) fiilinden türetilmiştir. “Buhran” kelimesinin Türkçe kökeni ise Arapça *bhr* kökünden gelen *buhrān* بحران “hastalığın dönüm noktası, kriz” sözcüğünden gelmektedir (Etimoloji Türkçe, 2021; Online Etymology Dictionary, 2021).

AFAD’a (2021) göre kriz yönetimi “kriz hâli şartları süresince uygulanan, durumu normale döndürmeyi amaçlayan geçici bir yönetim biçimi” olarak ifade edilmektedir.

Etki ve ihtiyaç analizi, müdahale, iyileştirme ve yeniden inşa vb. gibi afet sonrası düzeltmeye/iyileştirmeye yönelik olarak yapılan çalışmalar “afet kriz yönetimi” veya “acil durum yönetimi” olarak adlandırılmaktadır (Kadioğlu, 2011). Afet risk yönetiminin olmadığı yerlerde afet kriz yönetimi veya acil durum yönetiminin başarısız olması kaçınılmazdır. Bu başarısız ve plansız kriz yönetimi “reflekse dayalı ilkel bir yönetim tarzıdır! Yani, tek başına uygulanan afet kriz yönetimi; tepkisel, eşgüdümsüz, yanlış hedef kitleli, etkisiz, zamansız, güven vermez ve afetin felakete dönüşmesine neden olabilir” (Kadioğlu, 2011).

6. Değerlendirme

Bu makalede afet yönetim döngüsünde yer alan terimlerin kafa karışıklığına neden olmasını gidermek ve terimler arası bağlamsal anlamı sağlamak amaçlanmıştır. Bu nedenle çalışmada önemli terimler kökenleri ve anlamları ile net olarak ortaya konmuştur. Köken “bir şeyin çıktığı, dayandığı temel, biçim, neden veya yer, menşe” olarak tanımlanmaktadır. Buradan yola çıkılınca genel olarak afet döngüsünde yer alan terimlerin kökenleri ile günümüzde kullanılan anlamları birebir örtüşmektedir. Aynı zamanda bazı terimlerin tanımları yüzeysel anlam ifade etse de kökenlerine inildiği zaman aslında terimin ne anlam taşıdığı daha net ortaya çıkmaktadır.

Afet yönetim döngüsünde yer alan her terimin incelenmesi afet yönetimi aşamasında zamansal ve işlevsel ayrımlar, her aşama için karşılıklı ilişkilerin ve sorumlulukların önemini daha net ortaya koymuştur. Bu aşamaları anlamak, disiplinlerin krizlere daha akıllı ve daha bilgili bir şekilde hazırlanmasını kolaylaştıracaktır. Doğru kararlar vermek için de terimlerin anlamı ve afet

döngüsünde ne işe yaradığını bilmek önemli bir adımı içerecektir.

Afet-öncesinde yer alan ana aşamalar “risk ve zarar azaltma, hazırlıklı olma”dır. Bu aşama, her disiplinin tehlikeleri ele alarak risk değerlendirmesi yapması gerektiğini ve gelecekteki acil durumları önleyecek ve etkilerini en aza indirecek adımlar atarak acil duruma hazır olunması gerektiğini ifade etmektedir. Afet-anında ise yapılan bu hazırlık sonucunda acil durum müdahalesinin yapılabileceği, afetten en az hasarla çıkılabileceği ortaya çıkmaktadır. Afet-sonrasında ise yer alan ana aşamalar “müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılanma”dır. Bu aşama, afet veya kriz sonrasında insanları ve yapıları korumak için tahliye ve kurtarma planları gerçekleşmesi gerektiğini, zarar gören maddi ve manevi yapıları normale döndürmek amacıyla yeniden inşa etme ve iyileştirme sürecine girilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Özetle afet yönetim döngüsünde yer alan terimler çok kritik öneme sahiptir, fakat risk değerlendirmesi en kilit terimdir. Risk değerlendirmesinin yapılması ile başlayan süreçte hangi konuda nasıl önlem alınması ve hazırlıklı olunması gerektiği ortaya çıkacak, herhangi kriz durumunda bu hazırlıklı olma durumu sayesinde alternatif kurtarma ve iyileştirme süreçleri gerçekleştirilip, afetlere karşı dirençlilik gösterilebilecektir. Çoğu terimin tanımında tehlike ve risk terimleri geçmekte ve bu terimlerle bağlam kurulmaktadır.

Bilgi Notu

Yazarlardan Sümeyye Kahraman ve Burak Korkmazıyürek 100/2000 YÖK Doktora Burs Programı ile desteklenmektedir. Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öncelikli Alan Programı’nda yer almaktadırlar.

Kaynaklar

- AFAD. 2021. Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> (Ziyaret tarihi: 01/04/2021).
- AS/NZS. 2009. *Risk Management-Principles And Guidelines*. Standards Australia/Standards, New Zealand.
- Etimoloji Türkçe, 2021. Türkçe Etimoloji Sözlüğü. <https://www.etimolojiturkce.com/> (Ziyaret tarihi: 02/04/2021).

- Etkin, D., 2015. *Disaster Theory: An Interdisciplinary Approach to Concepts and Causes*. Butterworth-Heinemann, Boston.
- FEMA, 2008. US Department of Homeland Security National Response Framework. www.fema.gov/pdf/emergency/nrf/nrf-core.pdf (Ziyaret tarihi: 11/04/2021).
- IDNDR (International Decade for Natural Disaster Reduction). 1994. Yokohama Strategy And Plan Of Action For A Safer World. https://www.preventionweb.net/files/8241_doc6841contenido1.pdf (Ziyaret tarihi: 11/04/2021).
- Kadıoğlu, M., 2008a. Modern, Bütünleşik Afet Yönetimin Temel İlkeleri. Mikdat Kadıoğlu, Emin Özdamar (Ed.), *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayınları, pp. 1-34.
- Kadıoğlu, M., 2008b. Sel, Heyelan ve Çığ için Risk Yönetimi. Mikdat Kadıoğlu, Emin Özdamar (Ed.), *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Ankara: JICA Türkiye Ofisi Yayınları, pp. 251-276.
- Kadıoğlu, M., 2011. *Afet Yönetimi: Beklenilmeyeni Beklemek, En Kötüsünü Yönetmek*. T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul.
- Liddell, H.G and R. Scott, 1996. *A Greek-English Lexicon*. Clarendon Press, Oxford.
- Merriam-Webster. 2021. Dictionary by Merriam-Webster. <https://www.merriam-webster.com/> (Ziyaret tarihi: 15/04/2021).
- Nişanyan Sözlük. 2021. Çağdaş Türkçe'nin Etimolojisi. <https://www.nisanyansozluk.com/> (Ziyaret tarihi: 01/04/2021).
- Online Etymology Dictionary. 2021. Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/> (Ziyaret tarihi: 15/04/2021).
- Quarantelli, E.L., 1996. Just as Disaster is not Simply a Big Accident, So a Catastrophe is not Just a Bigger Disaster. *Journal of the American Society of Professional Emergency Planners*, 3: 68-71.
- Quarantelli, E.L., 2000. *Emergencies, Disasters, and Catastrophes are Different Phenomena*. Disaster Research Center, Newark.
- Rovins, J. E, Wilson, T. M., Hayes, J., Jensen, S. J., Dohaney, J., Mitchell, J., D.M. 2015. *Johnston and A. Davies, Risk Assessment Handbook*. GNS Science Miscellaneous Series. 84: 71.
- TDK (Türk Dil Kurumu). 2015. *Türkçe Sözlük (genişletilmiş baskı)*. TDK, Ankara.
- UN General Assembly, 1987. International Decade for Natural Disaster Reduction: resolution / adopted by the General Assembly. Volume 1, 15 September-21 December 1987, A/42/49.
- UNDRR. 2021. Terminology. <https://www.undrr.org/terminology> (Ziyaret tarihi: 15/04/2021).
- UNISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction). 2005. Hyogo Framework for Action 2005–2015: Building The Resilience Of Nations And Communities To Disasters. https://www.unisdr.org/files/1037_hyogoframeworkforactionenglish.pdf (Ziyaret tarihi: 18.05.2021).
- UNISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction), 2015. Sendai Framework For Disaster Risk Reduction 2015–2030. UNISDR, Geneva.
- UNISDR (United Nations International Strategy for Disaster Reduction), 2009. 2009 UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction. UNISDR, Geneva.
- Wisner, B., Blaikie, P., T. Cannon and L. Davis, 2003. *At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability And Disasters*. Routledge, London.
- World Bank. 2014. *Understanding Risk In An Evolving World: Emerging Best Practices in Natural Disaster Risk Assessment*. Global Facility For Disaster Reduction And Recovery. DC: World Bank, Washington.